

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Κική Νικηφορίδου

Όλες οι ζωντανές γλώσσες αλλάζουν συνεχώς. Η γλώσσα της κάθε γενιάς δεν είναι ποτέ ολόδια με τη γλώσσα της προηγούμενης ή της επόμενης και, αν και μεταξύ διαδοχικών γενεών οι διαφορές είναι μικρές και δεν διαταράσσουν την επικοινωνία, ύστερα από αιώνες ή χιλιετίες οι συσσωρευμένες αλλαγές προκαλούν ριζικές αλλαγές στο εκάστοτε γλωσσικό σύστημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ελληνική όπου το μεγάλο διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ λ.χ. των ομηρικών επών και της νέας ελληνικής καθιστά αδύνατη (χωρίς διδασκαλία) την κατανόηση των αρχαίων κειμένων από τους σύγχρονους ομιλητές.

Στα πλαίσια της ιστορικής γλωσσολογίας (δηλαδή του γλωσσολογικού κλάδου που μελετάει τη διαχρονική εξέλιξη των γλωσσών), ιδιαίτερα κατά τον 20ό αιώνα, έχει γίνει σαφές ότι **χαρακτηρισμοί όπως «φθορά» και «πρόοδος» δεν αρμόζουν στην αλλαγή της γλώσσας.** [1] Δεν υπάρχουν δηλαδή **γλωσσικά** κριτήρια βελτίωσης ή φθοράς των γλωσσών. Ενώ μπορούμε λ.χ. να παρατηρήσουμε ότι κάποιο τμήμα της προφοράς ή της γραμματικής μιας γλώσσας αλλάζει προς μια απλούστερη ή αναλογικότερη (και με αυτή την έννοια «καλύτερη») μορφή, παρόμοιες κρίσεις ακυρώνονται από το γεγονός ότι η ίδια αυτή γλώσσα σε άλλους τομείς ή σε μεταγενέστερα στάδια μπορεί να παρουσιάσει πλήρη ανατροπή του αναλογικού μέρους της. Συναφής είναι και η αναμφισβήτητη πλέον διαπίστωση ότι η κατά περιόδους ιστορική κυριαρχία ορισμένων γλωσσών δεν οφείλεται στη γλωσσική τους ανωτερότητα αλλά καθαρά σε γεωπολιτικούς λόγους, όπως η κυριαρχία της αγγλικής στις μέρες μας και η κυριαρχία της ελληνιστικής κοινής στην αρχαιότητα.

Η υιοθέτηση χρωματισμένων, θετικών ή αρνητικών, κρίσεων για την πορεία των γλωσσικών αλλαγών προϋποθέτει μεταξύ άλλων ότι κάποιες γλώσσες (όπως αναφέραμε πριν) αλλά και **γλωσσικές διάλεκτοι ή ποικιλίες, κάποια γλωσσικά ύφη είναι καλύτερα ή ανώτερα από άλλα και μπορούν, επομένως, να αποτελέσουν κατευθύνσεις για την όποια γλωσσική μεταβολή.** [2] Και αυτή όμως η υπόθεση, αν και ίσχυσε για ορισμένες γλώσσες ή διαλέκτους ή υφολογικές ποικιλίες σε διάφορες περιόδους της ιστορίας, δεν γίνεται αποδεκτή στα πλαίσια της επιστημονικής γλωσσολογίας, όπου ήδη από τη δεκαετία του '60 έγινε σαφές ότι η ποικιλία στη γλώσσα είναι αυτή ακριβώς που τροφοδοτεί τη γλωσσική αλλαγή. Οι διαφορετικές πραγματώσεις ενός γραμματικού ή συντακτικού φαινομένου, οι διαφορετικές προφορές μιας λέξης ή οι διαφορετικές χρήσεις της από τους ομιλητές, οι διαφορετικές υφολογικές ή διαλεκτικές ποικιλίες σε όλα τα επίπεδα της γλωσσικής περιγραφής εμπεριέχουν συχνά το σπέρμα γλωσσικών μεταβολών και δίνουν στον γλωσσολόγο την ευκαιρία να παρατηρήσει την αλλαγή σε εξέλιξη. Μέσα π.χ. από τη μορφολογική ποικιλία στο γ' πληθυντικό πρόσωπο

διαφόρων χρόνων (φεύγουν-φεύγουνε, φύγαν-φύγανε, θα φύγουν-θα φύγουνε) μπορούμε να ανιχνεύσουμε μια πιθανή αλλαγή του ρηματικού συστήματος της νέας ελληνικής προς μια αναλογικότερη, στην περίπτωση αυτή, μορφή σύμφωνα και με τα άλλα πρόσωπα του πληθυντικού (φεύγουμε, φεύγετε, φεύγουνε).

Η προσέγγιση αυτή στη μελέτη της γλωσσικής αλλαγής, μέσα από τις γλωσσικές ποικιλίες, δείχνει καθαρά κάτι που η μελέτη της διαχρονίας των γλωσσών μόνο μέσω προγενέστερων γραπτών κειμένων συχνά αποκρύπτει: η αλλαγή στη γλώσσα συμβαίνει σταδιακά και συνεχώς. Τα γραπτά κείμενα, όπου υπάρχουν, δίνουν βέβαια τη δυνατότητα στον μελετητή της γλωσσικής αλλαγής να παρακολουθήσει τη διαφοροποίηση μεταξύ των περιόδων της γλώσσας. Σε γλώσσες με πλούσια γραπτή παράδοση, όπως η ελληνική, οι πηγές αυτές είναι ιδιαίτερα πολύτιμες, δεδομένου ότι η αντιπαραβολική εξέταση κειμένων –π.χ. της κλασικής περιόδου και της κοινής– επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις φωνολογικές, γραμματικές κλπ. αλλαγές που συνέβησαν στη γλώσσα κατά τους αιώνες που μεσολάβησαν. Η θεώρηση όμως αυτή της αλλαγής ως εναλλασσόμενων αυτόνομων συστημάτων μέσα στον χρόνο τείνει να καλύψει τη σταδιακότητα και το συνεχές που αναφέραμε. Τα δύο αυτά στοιχεία, που συνιστούν την πραγματικότητα της μετάβασης από το ένα στάδιο στο άλλο, μπορούν να παρατηρηθούν μόνο μέσα από τον ζωντανό προφορικό λόγο όπου παλιότεροι και νεότεροι τύποι συνυπάρχουν μέχρι την επικράτηση και την ευρύτερη διάδοση του ενός από αυτούς (χωρίς φυσικά η συνύπαρξη αυτή να αποκλείεται από τα γραπτά κείμενα, ορισμένα από τα οποία προσφέρονται ιδιαίτερα για τη μελέτη των μεταβατικών σταδίων).

Απλοποιώντας και συνοψίζοντας στοιχεία της σύγχρονης βιβλιογραφίας μπορούμε να πούμε ότι η γλωσσική αλλαγή χαρακτηρίζεται από δύο επιπλέον αξιωματικές αρχές που γίνονται ευρύτερα αποδεκτές:

1. Τίποτα δεν δημιουργείται από το τίποτα. Όλοι οι νεωτερισμοί (στην προφορά, στη γραμματική, στη σύνταξη, στη σημασία) αποτελούν είτε επανάλυση [reanalysis] δομών που ήδη υπάρχουν στην εκάστοτε γλώσσα είτε δάνεια από άλλες γλώσσες. Εξάλλου, σχετικά με τη δημιουργία των πρώτων λέξεων, που αναπόφευκτα τίθεται ως ερώτημα, υπάρχουν πολλές και συχνά αντικρουόμενες θεωρίες (π.χ. ότι οι πρώτες λέξεις δημιουργήθηκαν πιθανά από φυσικούς ήχους –όπως λαχανιάσματα, κραυγές διαφόρων ειδών κ.ο.κ.–, που παγιοποιήθηκαν με κάποιο συμβατικό νόημα), αλλά οι ερμηνείες αυτές είναι καθαρά υποθετικές.

2. Οι γλωσσικές αλλαγές είναι «μονόδρομος» και κινούνται κατά κανόνα προς προβλέψιμες, ή τουλάχιστον δικαιολογημένες, κατευθύνσεις. Όπως είπε και ο διάσημος αμερικανός γλωσσολόγος Edward Sapir ήδη από το 1921, η γλωσσική αλλαγή φαίνεται να έχει φορά και διεύθυνση. Εξέφρασε έτσι διαισθητικά αυτό που σήμερα έχει γίνει κοινή συνείδηση των ιστορικών γλωσσολόγων, ότι δηλαδή κάποιες αλλαγές είναι και δυνατές και πιθανές, ενώ άλλες απίθανες και μάλλον αδύνατες. Η δημιουργία, π.χ., νέας σειράς ηχηρών

κλειστών συμφώνων [b d g] στην ελληνιστική κοινή (κυρίως μέσω δάνειων λέξεων από τη λατινική) μπορεί να θεωρηθεί κίνηση εξισορρόπησης ενός συμφωνικού συστήματος που είχε δύο σειρές διαρκών φθόγγων, [f θ χ] και [v δ γ], αλλά μία μόνο σειρά κλειστών, τα [p t k]. Με την έννοια αυτή η συγκεκριμένη αλλαγή μπορεί να χαρακτηριστεί δικαιολογημένη ή μερικά προβλέψιμη, χωρίς φυσικά το κίνητρο (ούτε εδώ ούτε και σε καμία άλλη περίπτωση) να έχει αναγκαστικό χαρακτήρα.

Η αλλαγή στη γλώσσα έχει επομένως κανονικότητα και η κανονικότητα αυτή μπορεί να παρατηρηθεί σε όλα τα επίπεδα περιγραφής, δηλαδή τη φωνολογία, τη γραμματική/ σύνταξη, τη σημασιολογία. Σε σχέση με τη φωνολογική αλλαγή, η κανονικότητα είχε παρατηρηθεί ήδη από τον 19ο αιώνα και είχε μάλιστα υπερεκτιμηθεί. Οι παλιότεροι ιστορικοί γλωσσολόγοι είχαν συγκεκριμένα υποστηρίξει ότι όλες οι φωνολογικές αλλαγές συμβαίνουν κατά τρόπο μηχανικό, σχεδόν αυτόματα, βάσει γενικών κανόνων χωρίς εξαιρέσεις και επηρεάζοντας όλες τις σχετικές λέξεις ταυτόχρονα. Γνωρίζουμε σήμερα ότι αυτό είναι υπεραπλούστευση και μάλλον παραπλανητική εικόνα μιας πολύ πιο σύνθετης πραγματικότητας, όπου η αλλαγή στην προφορά ορισμένων φθόγγων επηρεάζει πρώτα ορισμένες λέξεις και εξαπλώνεται σταδιακά. Παραμένει ωστόσο γεγονός ότι τόσο η φωνολογική και η γραμματική αλλαγή όσο και η σημασιολογική (που είχε μέχρι πρόσφατα θεωρηθεί αυθαίρετη και δυσπρόσιτη στην κανονική ανάλυση) ακολουθούν «φυσικές» (όχι όμως αναγκαστικές) διαδρομές. Σημαντικός μηχανισμός στη γραμματική αλλαγή έχει αναδειχθεί η αναλογία (π.χ. η αιτιατική πληθυντικού των τριτοκλίτων σε *-ας* αλλάζει σε *-ες* αναλογικά με την ονομαστική ήδη από τον 3ο π.Χ. αιώνα: *τας γυναίκας* > *τας γυναίκες*), ενώ στη σημασιολογική εξέλιξη των λέξεων βασικό ρόλο παίζουν μηχανισμοί όπως η μεταφορά, η μετωνυμία και η υποκειμενικοποίηση της σημασίας που καθορίζουν και την κατεύθυνση της αλλαγής.

Όπως έδειξαν οι πρόσφατες έρευνες, τα είδη των κινήτρων πίσω από συγκεκριμένους τύπους μεταβολών τείνουν να είναι καθολικά, να ισχύουν δηλαδή για όλες τις γλώσσες. Αυτό δεν είναι καθόλου παράδοξο δεδομένου ότι τα κίνητρα αυτά ανάγονται τελικά σε γενικές αρχές της άρθρωσης (για κάποιους τύπους φωνολογικών μεταβολών), όπως και σε αρχές της νόησης και της κοινωνικής οργάνωσης (για όλα τα άλλα είδη γλωσσικής μεταβολής). Διαφορετικά όμως κίνητρα εμφανίζονται να έχουν μεγαλύτερο ή μικρότερο βάρος σε σχέση με αλλαγές σε συγκεκριμένες γλώσσες ή με συγκεκριμένα στάδια της αλλαγής, ενώ συγχρόνως ενδέχεται τα διαφορετικά κίνητρα που ενέχονται εκ παραλλήλου σε μια αλλαγή να σπρώχνουν προς διαφορετικές ή και αντίθετες κατευθύνσεις. Έτσι, π.χ. οι τυπολογικές μελέτες (οι μελέτες δηλαδή καταγραφής και περιγραφής των χαρακτηριστικών των διαφόρων γλωσσών) έχουν δείξει ότι πολλές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (μεταξύ αυτών και η ελληνική) τείνουν ιστορικά προς κατάργηση ή απλοποίηση του συστήματος των καταλήξεων και αντικατάστασή του από άλλα γραμματικά/συντακτικά μέσα, ενώ αντίθετα άλλες (π.χ. ινδιάνικες ιθαγενείς) εξελίσσονται προς την κατεύθυνση του εμπλουτισμού των καταλήξεων. Είναι ευνόητο ότι καμιά από τις δύο αυτές εξελίξεις δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως φθορά ή βελτίωση των μορφολογικών

συστημάτων των εν λόγω γλωσσών, αφού και οι δύο, απόντος οποιουδήποτε γλωσσικού κριτηρίου, εντάσσονται μέσα στη φυσική τους εξέλιξη.

Ανάλογα με το είδος του κινήτρου που προβάλλεται ως η κατεξοχήν κινητήρια δύναμη στη γλωσσική αλλαγή καθορίζονται και διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις στην ιστορική γλωσσολογία. Κάποια ρεύματα προέβαλαν περισσότερο κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες, όπως η επαφή πληθυσμών και ο δανεισμός, οι κοινωνικές ανάγκες, η κοινωνικά προνομιούχος θέση μιας διαλέκτου ή ύφους που μπορεί να τα καθιστά «πρότυπα» για τη γλωσσική μεταβολή κ.ο.κ. Η αρχικά ατελής εκμάθηση μιας γλώσσας από ξένους ομιλητές (λόγω της επαφής πληθυσμών στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο) έχει π.χ. προταθεί ως εξήγηση για τις αλλαγές που υπέστη η αττική διάλεκτος έτσι ώστε να αποτελέσει τη βάση της ελληνιστικής κοινής. Άλλες ερμηνείες για τη γλωσσική αλλαγή θεμελιώθηκαν θεωρητικά πάνω στους καθαρά ενδογλωσσικούς/ενδοσυστημικούς παράγοντες που αφορούν την ισορροπία του εκάστοτε γλωσσικού συστήματος (πρβ. το παράδειγμα των ηχηρών κλειστών της κοινής που αναφέραμε πριν) ή πάνω στα εγγενή/ φυσικά κίνητρα της αλλαγής (π.χ. η ευκολία στην προφορά κάποιου φωνητικού συνδυασμού έναντι άλλου, μέσω μηχανισμών όπως η αφομοίωση, μπορεί να προμοτοήσει αλλαγή προς αυτή την κατεύθυνση). **Στις περισσότερες περιπτώσεις γλωσσικών μεταβολών συνυπάρχουν διαφορετικά κίνητρα και δεν είναι πάντα εύκολο να εκτιμηθεί το ειδικό βάρος του καθενός ως γενεσιουργού αιτίας της αλλαγής.** [3]

Συνοψίζοντας επιγραμματικά όσα ήδη αναφέραμε, μπορούμε να πούμε ότι η γλωσσική αλλαγή είναι αναπόφευκτη, αέναη και συμβαίνει σταδιακά, προϋποθέτοντας χρονικές περιόδους ποικιλίας κατά τις οποίες οι ομιλητές της γλώσσας μπορούν να επιλέξουν μεταξύ του α' ή β' τύπου, της α' ή β' προφοράς ή χρήσης. Συνέπεια αυτών είναι και το ότι η αλλαγή στη γλώσσα δεν ελέγχεται από εξωτερικές, οργανωμένες ή ατομικές, παρεμβάσεις. Αντίθετα, όπως και όλα τα πράγματα στη γλώσσα, καθορίζεται από τις ιδιότητες και τους εγγενείς περιορισμούς της ανθρώπινης φυσιολογίας, νόησης και κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

1. Ελληνική

ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, Δ. 1996. Εξέλιξη και μεταβολή στη γλώσσα: θεωρητικές προσεγγίσεις- προβλήματα. Διάλεξη. Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. 1985. *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*. Αθήνα: χ.ε.

ΝΙΚΗΦΟΡΙΔΟΥ, Κ. Υπό έκδοση. Γλωσσική αλλαγή. Στο *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας: Από τις αρχές ως την ύστερη αρχαιότητα*, επιμ. Α.-Φ. Χριστίδης. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

ΤΟΝΝΕΤ, Η. 1995. *Ιστορία της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Παπαδήμας.

2. Ξένη

- AITCHISON, J. 1994. *Language Change: Progress or Decay?* 2η έκδ. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- . 1996. *The Seeds of Speech: Language Origin and Evolution*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- . 1997. *The Language Web: The Power and Problem of Words*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- BROWNING, R. 1983. *Medieval and Modern Greek*. 2η έκδ. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- CHEN, M. & W. WANG. 1975. Sound change: Actuation and implementation. *Language* 51:255-281.
- FRÖSEN, J. 1974. *Prolegomena to a Study of the Greek Language in the First Centuries A.D.: The Problem of Koine and Atticism*. Ελσίνκι: χ.ε.
- GREENBERG, J. 1969. Some methods of dynamic comparison in linguistics. Στο *Substance and Structure of Language*, επιμ. J. Puhvel. Μπέρκλεϊ: University of California Press.
- HOCK, H. H. 1986. *Principles of Historical Linguistics*. Βερολίνο: Mouton.
- HOPPER, P. J. & E. C. TRAUGOTT. 1993. *Grammaticalization*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- JAKOBSON, R. 1949. Principes de phonologie historique. Στο *Principes de phonologie*, επιμ. N. S. Trubetzkoy, 315-366. Αγγλ. μτφρ. A. Keiler στο *A Reader in Historical and Comparative Linguistics* (Νέα Υόρκη: Holt, Rinehart & Winston, 1972).
- JEFFERS, R. & I. LEHISTE. 1982. *Principles and Methods for Historical Linguistics*. Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη: The MIT Press.
- KING, R. D. 1969. *Historical Linguistics and Generative Grammar*. Englewood Cliffs, Νιου Τζέρσεϊ: Prentice-Hall.
- KIPARSKY, P. 1968. Linguistic universals and linguistic change. Στο *Universals in Linguistic Theory*, επιμ. E. Bach & R. T. Harms, 170-202. Νέα Υόρκη: Holt & Rinehart.
- KURYLOWICZ, J. [1947] 1966. La nature des procès dits «analogiques». Στο *Readings in Linguistics*, επιμ. Hamp, Householder & Austerlitz, 2ος τόμ., 158-174. Σικάγο: University of Chicago Press.
- LABOV, W. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press.
- . 1981. Resolving the Neogrammarian controversy. *Language* 57:267-308.
- MCCRUM, R., W. CRAN & R. MACNEIL. 1992. *The Story of English*. 2η έκδ. BBC Books. Λονδίνο και Βοστώνη: Faber & Faber.
- MEILLET, A. [1912] 1948. L'évolution des formes grammaticales. Στο *Linguistique historique et linguistique generale*, 1ος τόμ., 130-148. Παρίσι: Champion.
- OSTHOFF, C. H. & K. BRUGMANN. 1878. *Πρόλογος στο Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*. Αγγλ. μτφρ. στο *A Reader in Nineteenth Century Historical Linguistics*, επιμ. W. Lehmann (Μπλούμινγκτον: Indiana University Press, 1967).

- PULLUM, G. K. 1977. Word order universals and grammatical relations. Στο *Syntax and Semantics*, 8ος τόμ., *Grammatical Relations*, επιμ. P. Cole & J. Sadock, 249-277. Νέα Υόρκη: Academic Press.
- SAPIR, E. 1921. *Language*. Νέα Υόρκη: Harcourt, Brace & World.
- SAUSSURE, F. DE. [1915] 1959. *Course in General Linguistics*. Μτφρ. Από τα γαλλικά W. Baskin. Νέα Υόρκη: The Philosophical Library.
- WANG, W., επιμ. 1977. *The Lexicon in Phonological Change*. Χάγη: Mouton.
- WEINREICH, U., W. LABOV & M. HERZOG. 1968. Empirical foundations for a theory of language change. Στο *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*, επιμ. W. Lehmann & Y. Malkiel, 97-195. Όστιν: The University of Texas Press.

[1] **Κείμενο 1:** Θεοφανοπούλου, Δ. 1996. Εξέλιξη και μεταβολή στη γλώσσα: θεωρητικές προσεγγίσεις-προβλήματα. Διάλεξη. Πανεπιστήμιο Αθηνών, σελ. 10-12.

Γλωσσική εξέλιξη: πρόοδος ή φθορά; –Γενικές σκέψεις

Έχουν γραφτεί και λεχθεί πολλά για τη γλωσσική εξέλιξη και τους παράγοντες που την καθορίζουν και, παρά τις αποκλίνουσες απόψεις, το θέμα έχει αρχίσει να φωτίζεται ικανοποιητικά. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με το βασικό πρόβλημα «τι σημαίνει γενικά εξέλιξη στη γλώσσα», το οποίο παραμένει ανοικτό. Δεν φιλοδοξώ να το λύσω σήμερα εδώ, δεν θα μπορούσα όμως και να το παρακάμψω. Έτσι, τελειώνοντας, θα αναφερθώ συνοπτικά σε ορισμένες από τις ισχύουσες απόψεις, διατυπώνοντας παράλληλα μερικές σκέψεις μου σχετικά με το όλο θέμα.

Καταρχήν ο χαρακτηρισμός της εξέλιξης στη γλώσσα ως προόδου ή ως φθοράς/ παρακμής συνδέεται με μια σειρά από άλλα ερωτήματα: πώς νοείται η πρόοδος και η φθορά στη γλώσσα; είναι προσδιορίσιμη ή όχι η κατεύθυνση της εξέλιξης; και κατά πόσο, τέλος, η αλλαγή στη γλώσσα είναι ελέγξιμη;

Σχετικά με το ίδιο θέμα του χαρακτηρισμού της εξέλιξης (ως προόδου ή φθοράς/ παρακμής) έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί και οι δύο απόψεις. Σύμφωνα με τους ιστορικούς γλωσσολόγους του 19ου αιώνα και υπό την επίδραση της θεωρίας του Δαρβίνου οι γλώσσες είχαν θεωρηθεί όπως οι ζωντανοί οργανισμοί, που γεννιούνται, ακμάζουν και πεθαίνουν, ενώ παράλληλα επιβιώνουν τα ισχυρότερα στοιχεία τους. Αντίστοιχες απόψεις διατυπώνονται στην ιστορία των περισσότερων γλωσσών, όπου η σύγχρονη μορφή της γλώσσας θεωρείται κατώτερη εκείνης των παλαιότερων φάσεων. Γνωστές, εξάλλου, είναι οι απόψεις των Αλεξανδρινών φιλολόγων σχετικά με τη γλώσσα της εποχής τους. Αναφέρονται επίσης στη βιβλιογραφία περιπτώσεις «θανάτου» ή αυτοκτονίας γλωσσών, κάτω όμως από ειδικές συνθήκες [...]. Στον αντίποδα της άποψης αυτής βρίσκεται η τάση θεώρησης της αλλαγής ως

προόδου, κυρίως μεταξύ εκείνων που ασχολούνται με τις γλώσσες «επαφής» pidgin και creole.¹

Παρά τις περιπτώσεις αυτές που οπωσδήποτε δεν αποτελούν τον κανόνα, το φαινόμενο της εξέλιξης στη γλώσσα παραμένει πρόβλημα. Προσωπικά δεν θα μπορούσα να δεχθώ ότι είναι δυνατό να χαρακτηρίσουμε συλλήβδην τη γλωσσική εξέλιξη ως πρόοδο ή ως φθορά/ παρακμή. Τα σημερινά δεδομένα της θεωρίας μάς κάνουν πολύ επιφυλακτικούς ως προς τις ακραίες αυτές θέσεις, εφόσον και η κατεύθυνση προς την οποία μεταβάλλεται μια γλώσσα δεν είναι ενιαία, αλλά και οι έννοιες του «κανονικού» και «απλού» (έννοιες-κλειδιά στον προσδιορισμό της αλλαγής) επιδέχονται διάφορους τρόπους θεώρησης. Αντίστοιχα προβλήματα δημιουργεί και το θέμα αν και κατά πόσο έχουμε τη δυνατότητα να παρέμβουμε στη διαδικασία της αλλαγής. Το θέμα αυτό είναι ευρύ και οι απαντήσεις/ τοποθετήσεις αποκλίνουσες. Είναι γεγονός ότι, αν κάθε αλλαγή στο σύστημα θεωρηθεί ως αποτέλεσμα ενδογενών τάσεων του ίδιου συστήματος, όπως υποστήριξα προηγουμένως, η δυνατότητα ουσιαστικής παρέμβασης είναι μικρή. Και τούτο διότι, αν οι αποκλίσεις και τα λάθη απηχούν μια προβληματική σχέση μεταξύ του γραμματικού συστήματος και εκείνων που καλούνται να το κατακτήσουν ή/και να το χρησιμοποιήσουν, τότε θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η προβληματική σχέση είναι εκείνη κυρίως που προκαλεί τις πάσης φύσεως απλοποιήσεις και γενικεύσεις και όχι οι κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες. Σημειωτέον ότι οι παράγοντες αυτοί δύσκολα θα μπορούσαν να επιδράσουν στο σύστημα, αν αυτό είναι έτοιμο να δεχθεί μια αλλαγή.

Τελικά, το ερώτημα «Τι είναι εξέλιξη στη γλώσσα και ποια είναι τα όριά της;» παραμένει ερώτημα. Η έρευνα μας έχει βοηθήσει να προσδιορίσουμε και να αποτυπώσουμε, για τις συγκεκριμένες γλώσσες, τους συγκεκριμένους όρους σύμφωνα με τους οποίους επικρατεί και εξαπλώνεται μια αλλαγή· φοβάμαι όμως ότι δεν έχουμε ακόμη επιτύχει να ερμηνεύσουμε το ίδιο φαινόμενο κατά τρόπο ικανοποιητικό. Το μόνο βέβαιο είναι ότι η γλώσσα αλλάζει περνώντας από τη διάσπαση του συστήματος στην αναδόμησή του, χωρίς μόνιμη/ σταθερή κατεύθυνση, ισορροπώντας σε μια αέναη κίνηση όπως η άμπωτις και η παλίρροια, και καταφέροντας να διατηρεί, σε μεγάλο βαθμό, την ταυτότητά της παρά τις συνεχείς εξελίξεις, τις μεταβολές και τις αναδομήσεις. Και για να χρησιμοποιήσω, τελειώνοντας, τα λόγια του κορυφαίου γλωσσολόγου R. Jakobson σε ελεύθερη απόδοση: αυτή ακριβώς η «τάση για ισορροπία και συγχρόνως η αντίρροπη τάση που οδηγεί στην κατάργησή της συνιστούν τις αναντικατάστατες ιδιότητες της ολότητας που είναι η γλώσσα» [...].

---

¹ Οι γλώσσες pidgin (από το αγγλ. business κατά την πλέον παραδεδομένη άποψη) είναι γλώσσες που δημιουργούνται για καθαρά πρακτικούς λόγους (άμεση επικοινωνιακή επαφή – εμπορικές συναλλαγές) μεταξύ λαών που δεν μπορούν να επικοινωνήσουν γλωσσικά (απουσία κοινής γλώσσας). Υπάρχει μεγάλη ποικιλία γλωσσών pidgin σε όλα τα μέρη του κόσμου, ο δε τύπος τους και το βασικό τους λεξιλόγιο στηρίζονται, κατά κύριο λόγο, στη γλώσσα της κυριαρχούσας ομάδας χωρίς όμως να αγνοείται και το γλωσσικό ιδίωμα του υποδεέστερου μέλους. Μεταξύ των γλωσσών pidgin ιδιαίτερα γνωστή είναι η νεομελανησιακή ή tok-pidgin που χρησιμοποιείται στη Νέα Γουινέα.

Κρεολικές γλώσσες είναι οι pidgin όταν αποκτήσουν φυσικούς ομιλητές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η κρεολική της Νικαράγουας [...].

² Η έννοια «απλός», «απλότητα» (simplicity) στη σύγχρονη θεωρία της γραμματικής και η σημασία της για την καθόλου ανάλυση της γλώσσας απασχολεί συστηματικά τη Μετασχηματιστική Θεωρία τα τελευταία χρόνια, με αποκλίνοσες όμως απόψεις ως προς το περιεχόμενό της και τον ρόλο που παίζει στη διαμόρφωση της γραμματικής θεωρίας [...].

---

[2] **Κείμενο 2:** Κακριδή-Ferrari, M. & Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου 1996. Η γλωσσική ποικιλία και η διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας. Στο *Η νέα ελληνική ως ξένη γλώσσα. Προβλήματα διδασκαλίας*, 17-51. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, σελ. 17-21.

Εισαγωγή

Μετά από εκατό περίπου χρόνια επιστημονικής πορείας της σύγχρονης γλωσσολογίας, με έμφαση στη συγχρονική και περιγραφική προσέγγιση των ζωντανών φυσικών γλωσσών, θεωρείται κοινός τόπος να λέγεται σήμερα ότι η γλώσσα δεν έχει ομοιόμορφη, στατική και αδιαφοροποίητη υπόσταση, αλλά αποτελεί, στην πραγματικότητα, άθροισμα ενδογενών και εξωγενών διαφορών και ετεροτήτων. Κι αυτό, παρά το γεγονός ότι εξασφαλίζει κατά τρόπο θαυμαστό τη δυνατότητα κοινής έκφρασης και επικοινωνίας σε εκατομμύρια διαφορετικούς ανθρώπους.

Έτσι, όσοι ασχολούνται με τη γλώσσα συμφωνούν ότι **ετερογενής** και όχι **ομοιογενής** είναι ο χαρακτηρισμός που της ταιριάζει. Είναι, εξάλλου, γνωστό ότι η ετερογένεια αυτή, με άλλα λόγια η πολυμορφία της γλώσσας συνδέεται με τον δυναμικό χαρακτήρα και τη διαρκή κινητικότητα της. Αέναη κίνηση, ενέργεια και δυναμικές τάσεις ανάμεσα στο παλαιό και το νέο, το κοινό και το σπάνιο, το εύκολο και το δύσκολο, το οικείο και το ξένο συνιστούν την αλήθεια για κάθε γλώσσα, ενώ πολλές εναλλακτικές μορφές της, οικοδομημένες στέρεα σε μια κοινή και απόλυτα συστηματική βάση, δημιουργούν το ποικιλόχρωμο φάσμα της. Ένα φάσμα οφειλόμενο στην ιδιουσγκρασιακή φύση των ατόμων που τη χειρίζονται τόσο στον ατομικό και κοινωνικό προσδιορισμό τους, όσο και στις διάφορες μορφές, τα μέσα και τους στόχους επικοινωνίας τους, στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο τους. Ειδικοί παράγοντες που προέρχονται από την πορεία ορισμένων γλωσσών –και σ’ αυτές ανήκει βέβαια δικαιοματικά η ελληνική για τους γνωστούς ιστορικούς λόγους– έρχονται να προστεθούν και να διευρύνουν ακόμη περισσότερο το φάσμα της **γλωσσικής ποικιλίας** [linguistic variation], όπως έχει επικρατήσει να ονομάζεται η γλωσσική ετερογένεια. Η γλωσσική ποικιλία είναι και το αντικείμενο της αποψινης εισήγησής μας –κατά το ένα τουλάχιστον σκέλος– αναφορικά πάντοτε με τα δεδομένα της νέας ελληνικής (εφεξής ΝΕ).

Επειδή κατά καιρούς άλλοι άλλως εννόησαν και περιέγραψαν τη γλωσσική ποικιλία, θεωρούμε χρήσιμο πριν απ' όλα να την οριοθετήσουμε περιγράφοντας συγχρόνως τα είδη της, που είναι τα εξής: πρώτον, η **ενδοσυστηματική** ποικιλία. Πρόκειται για τις εναλλακτικές πραγματώσεις των δομών ή στοιχείων της γλώσσας που υπαγορεύονται από το ίδιο το σύστημά της. Παράδειγμα, οι διαφορετικές πραγματώσεις των φωνημάτων και μορφημάτων της ΝΕ, των οποίων η τελική μορφή εξαρτάται από το γλωσσικό περιβάλλον και άλλους ενδοσυστηματικούς παράγοντες:

–εναλλαγή στην προφοράς των *xoma-xitra* (χώμα-χύτρα)

(με [x] υπερωικό και [x] ουρανικό που επιβάλλουν το υπερωικό φωνήεν ο και το ουρανικό ι αντίστοιχα.

–εναλλαγή του καταληκτικού μορφήματος του ενεργητικού παρατατικού στο α' ενικό πρόσωπο:

-a και -usa/-αγα

etrex-a <έτρεχα> και *agarúsa / agáraga* <αγαπούσα / αγάπαγα>

–εναλλαγή στις μορφές του υποκορισμού:

-aki, -itsa, -ula κ.λ.π.

maridáki <μαριδάκι>, *maridítsa* <μαριδίτσα>, *maridúla* <μαριδούλα>, αλλά *reδάki* <παιδάκι>, *reδύla* <παιδούλα>

Δεύτερον, η **εξωσυστηματική** ποικιλία,

Περιλαμβάνει τις εξής υποπεριπτώσεις:

α) **γεωγραφική ποικιλία**: πρόκειται για τη γλωσσική ετερογένεια την οφειλόμενη στη διάσπαση μιας άλλοτε κοινής γλώσσας σε επιμέρους μορφές (ιδιώματα και διαλέκτους) που κατανέμονται και γεωγραφικά.

β) **κοινωνιογλωσσική ποικιλία**: μια πολυσύνθετη κατηγορία οφειλόμενη σε πολλές επιμέρους συνιστώσες [...].

γ) ποικιλία οφειλόμενη στη διχοτομία **προφορικού/γραπτού λόγου**.

δ) ποικιλία προερχόμενη **από τις ιστορικές περιπέτειες της γλώσσας** και τις συνέπειές τους στο εκάστοτε γλωσσικό παρόν. Ειδικότερα, για την ελληνική γλώσσα η περίπτωση αυτή υπονοεί το προϊόν της γνωστής διττής, λόγιας και δημώδους, παράδοσης που είναι λογικό να εξακολουθεί να απασχολεί όσους καταγίνονται με τη διδασκαλία της ελληνικής είτε ως μητρικής είτε ως ξένης γλώσσας. Εναλλαγές του τύπου *φταίω – πταίσμα*, *έννοια – έννοια / έγνοια*, *άνθος – λουλουδι*, *επέβαλε – κατάλαβε*, *τελείως – τέλεια* και πολλές άλλες απότοκες αυτής της για άλλους οδυνηρής και για άλλους αναγκαίας συνύπαρξης είναι πάντα παρούσες στη χρήση, συνεπώς και στη διδασκαλία όπου απαιτούν τη σωστή τους αντιμετώπιση.

[...] θα θέλαμε να θίξουμε δύο ακόμη σημεία:

1. Τα μέχρι τώρα αναφερθέντα είδη της γλωσσικής ποικιλίας θα μπορούσαν να συνδεθούν και με τη συγχρονική και διαχρονική θεώρηση της γλώσσας, κυρίως ως προς την πηγή προέλευσής τους, όπως δείχνει το σχήμα 1

		ΕΙΔΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ				
ΧΡΟΝΙΚΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ		ΕΝΔΟ- ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ	ΕΞΩΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ			
			Κοινωνιο- γλωσσική	Γραπτή/ Προφορική	Λόγια/ Δημώδης	Γεωγραφικ ή
	συγχρονί α	+	+	+	+ ;	
	διαχρονία	+		+	+	+

Σχήμα 1

Ας σημειωθεί, πάντως, ότι οι διαχωριστικές γραμμές της σχηματικής αυτής παράστασης δεν συμβολίζουν και υποχρεωτικές οριοθετήσεις ούτε ανάμεσα στα είδη ποικιλίας ούτε και στη συγχρονική ή διαχρονική θεώρησή τους. Μια ποικιλία π.χ. οφειλόμενη στη λόγια και δημώδη παράδοση της γλώσσας μπορεί να συνδέεται και με κοινωνιογλωσσικές συνιστώσες που καθορίζουν τη χρήση. Οι εκφράσεις:

<i>διιστάμενες</i> (απόψεις)	έναντι	<i>διαφορετικές</i> (απόψεις)
<i>πρόσοδοι</i>	έναντι	<i>περιουσία</i>
<i>ενδείκνυται</i>	έναντι	<i>ταιριάζει, στέκει</i>

μαρτυρούν και διαφορετική προέλευση (λόγια ~ δημώδη) και διαφορετικές χρήσεις (επίσημες ~ ανεπίσημες). Θεωρητικά υπάρχουν και άλλες δυνατότητες προσέγγισης της γλωσσικής ποικιλίας.¹ Έτσι, στα προαναφερθέντα είδη θα μπορούσε να προστεθεί η ειδικού/τεχνικού περιεχομένου ποικιλία που έχουν προτείνει οι ασχολούμενοι με τα θεωρητικά προβλήματα διδασκαλίας των ξένων γλωσσών. Πρόκειται για τις ποικιλίες που εμφανίζονται στο μεσοστάδιο εκμάθησης της δεύτερης γλώσσας [interlanguage], δηλ. στη διαδοχικά μεταβαλλόμενη πορεία των σπουδαστών προς τη γλώσσα-στόχο [target language]. Παρόλο που, εκ πρώτης όψεως, δείχνει να έχει σχέση με το θέμα μας, δεν θα αναφερθούμε σ' αυτήν, καθώς εκτιμάμε ότι απαιτεί ειδική ερευνητική προεργασία και επιλογή υλικού που θα προέρχεται από τάξεις διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης.

Στη σημερινή μας εισήγηση προτιμήσαμε να κάνουμε μια σφαιρική επισκόπηση της γλωσσικής ποικιλίας και των προβλημάτων που δημιουργεί στη διδασκαλία της ΝΕ ως ξένης γλώσσας, αφού άλλωστε, στη σειρά αυτών των συζητήσεων, τα θέματα που πρόκειται να θιγούν έχουν σχέση με συγκεκριμένες περιπτώσεις γλωσσικών εναλλαγών.

Τέλος, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι παρακάμπτουμε σκόπιμα ένα συναφές θέμα, δηλ. το πρόβλημα προσδιορισμού της γλωσσικής νόρμας στη ΝΕ, πρόβλημα μεγάλο και πολυσύνθετο, που προϋποθέτει ειδική έρευνα με αντικειμενικά κριτήρια, πριν το επικαλεστεί κανείς σε θέματα διδασκαλίας της γλώσσας.

---

¹ Αργά υπέπεσε στην αντίληψή μας το δημοσίευμα του Μ. Σετάτου για τη λειτουργική εκμετάλλευση της ποικιλίας στη ΝΕ [...], ένα διεξοδικό άρθρο που δεν είχαμε τον χρόνο να μελετήσουμε και να αξιοποιήσουμε δεόντως. Σ' αυτό επιχειρείται ένας άλλος τρόπος διάκρισης των μορφών της γλωσσικής ποικιλίας (ελεύθερη-καθορισμένη), ανά περιοχές εμφάνισης (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη κ.λ.π.) και ανάλογα με τις λειτουργικές χρήσεις (παραδειγματική, συνταγματική, πραγματολογική, υφολογική).

---

[3] **Κείμενο 3:** Aitchison, J. 1994. *Language Change: Progress or Decay?* 2η έκδ. Κέμπριτζ: Cambridge University Press, σελ. 221.

Η διαρκής γλωσσική αλλαγή είναι φυσική και αναπόφευκτη και οφείλεται σε ένα συνδυασμό ψυχολογικών και κοινωνιογλωσσικών παραγόντων.

Έχοντας απομακρυνθεί από τις θρησκευτικές και τις φιλοσοφικές προκαταλήψεις, δεν απομένουν στοιχεία που να δείχνουν ότι η γλώσσα προοδεύει ή παρακμάζει. Η διατάραξη και η θεραπεία φαίνεται να ισορροπούν σε μια αιώνια ισοπαλία. Η παρουσία αυτών των δύο αντιτιθέμενων τάσεων αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό της γλώσσας.

Ακόμα, δεν υπάρχουν στοιχεία που να δείχνουν ότι οι γλώσσες αναπτύσσονται προς κάποια συγκεκριμένη κατεύθυνση από την άποψη της γλωσσικής δομής –αρκετές αναπτύσσονται προς αντίθετες κατευθύνσεις.

Η γλωσσική αλλαγή δεν αποτελεί σφάλμα από καμιά άποψη, αλλά μπορεί υπό ορισμένες συνθήκες να είναι κοινωνικά ανεπιθύμητη. Μικρές διαφοροποιήσεις στην προφορά από περιοχή σε περιοχή δεν έχουν σημασία, αλλά μια αλλαγή που αναστατώνει την αμοιβαία δυνατότητα κατανόησης μεταξύ των μελών μιας κοινότητας μπορεί να είναι κοινωνικά και πολιτικά προβληματική. Εάν συμβεί μια τέτοια αλλαγή, είναι τότε ίσως χρήσιμη η ενθάρρυνση της τυποποίησης μιας γλώσσας –υιοθέτηση μιας πρότυπης ποικιλίας μιας συγκεκριμένης γλώσσας που θα μπορούν όλοι να χρησιμοποιούν παράλληλα με τις υπάρχουσες τοπικές

διαλέκτους ή γλώσσες. Μια τέτοια κατάσταση πρέπει να επέλθει σταδιακά, διακριτικά και με προσοχή, γιατί ένας πληθυσμός θα υιοθετήσει μόνο μια γλώσσα ή διάλεκτο που *επιθυμεί* να μιλάει.

Τέλος, υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο μια γλώσσα να αναπτύσσεται με κάποιο μυστήριο τρόπο που οι γλωσσολόγοι δεν έχουν ακόμα αναγνωρίσει. Μόνο ο χρόνος και η περαιτέρω έρευνα θα το αποδείξουν. Υπάρχουν πολλά ακόμη που μένουν να ανακαλυφθούν.

Μπορούμε όμως να τελειώσουμε με μια νότα αισιοδοξίας. Έχουμε πάψει πια να αποδίδουμε τη γλωσσική αλλαγή στην κυριαρχία του φεγγαριού επάνω στα ανθρώπινα ζητήματα, όπως έκανε ο Caxton τον 15ο αιώνα:

Και σίγουρα η γλώσσα που χρησιμοποιείται τώρα διαφέρει από αυτή που χρησιμοποιούνταν και μιλιόταν όταν γεννήθηκα. Γιατί εμείς οι άντρες της Αγγλίας έχουμε γεννηθεί κάτω από την κυριαρχία του φεγγαριού, που δεν μένει ποτέ αμετάλλακτο αλλά ταλαντεύεται συνέχεια ανάμεσα στη χάση και τη φέξη καθώς αλλάζουν οι εποχές.

Αντ' αυτού, βήμα-βήμα, κατανοούμε τους κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες που βρίσκονται πίσω από τη γλωσσική αλλαγή. Καθώς περνούν τα χρόνια, ελπίζουμε να αυξήσουμε σταδιακά αυτή τη γνώση. Όπως γράφει ο ποιητής του 19ου αιώνα, Alfred Lord Tennyson:

Η επιστήμη κινείται, αλλά αργά-αργά, και σέρνεται από σημείο σε σημείο.

Μετάφραση *Νίκος Γεωργίου*